

PROBLEME SOCIALE ȘI SOLUȚII ÎN ȚĂRILE EUROPEI RĂSĂRITENE *)

Din veritabilul mozaic de aspecte ce concură la calitatea vieții am reținut în cele ce urmează unele piste de preocupări și variante de soluții sociale de dată relativ recentă în țările răsăritene ale Europei.

O firească prudență publicistică ne obligă a pune sub semnul relativității atributul „recent” sau „actual” pe care am fi tentați a-l conferi unor stări de lucruri referitoare cel mai adesea la anul 1989. Și aceasta tocmai pentru ceea ce a însemnat acest an, îndeosebi ultimele luni ale sale, pentru unele din țările respective, pentru simplul motiv că între momentul constatării și cel al semnalării, și apoi al receptării unui fapt social, peisajul oricărei sfere de activitate poate înregistra modificări serioase. Pe de altă parte, din punctul nostru de vedere, prezintă un real interes și aspectele nu neapărat recente, dar care ilustrează momente ale drumului spre reforme economico-sociale, în accepțiunea de pîrtii spre o economie de piață și o societate democratică.

Dacă omul de rînd și colectivitatea imediată își dau cu ușurință seama de ceea ce le lipsește, cei chemați să îi reprezinte, adică oficialitățile de stat, sub avalanșa problemelor economice și administrative, par uneori să conștientizeze mai anevoie punctele nevralgice din viața societății, sau în orice caz, să reacționeze cu întârziere. Iar cînd se hotărăsc să-și reordoneze prioritățile, nu găsesc cele mai bune mijloace de acțiune ori constată că resursele de care dispun în acest scop sînt departe de a fi suficiente.

Referitor, deci, la locul problemelor sociale în ansamblul politicii de stat, odată cu trecerea spre mijlocul deceniului 9, la perestroika și glasnost, U.R.S.S. și-a propus, în mod programatic, să-și centreze strategia economică din cincinalul 1986—1990 pe rezolvarea cerințelor sociale, nu puține și nu ușoare acumulate în perioada denumită „a stagnării”. De asemenea, abordarea egalitaristă și indirectă a problemelor nivelului de trai a lăsat loc la o abordare diferențiată pe grupuri sociale, intenționîndu-se de la bun început a se acționa pentru: o creștere rapidă, în cazul gru-

*) J. Kornai, *Vengherskaia reforma: podhodî, nadejdi i realnost*, în *Voprosi ekonomiki*, nr. 1, 1989; V. Ulanovskaia, *Soțialno-orientirovannii harakter trinaltatoi priatilejki*, în *Voprosi ekonomiki*, nr. 7, 1989; A. Aușan, D. Ialnîzov, *Oblespenie priorizeta potrebitelia*, în *Voprosi ekonomiki* nr. 11, 1988, T. Ovdeenko, *Otroșenia naselenia k razvitiu kooperatii*, în *Voprosi ekonomiki*, nr. 11, 1989, V. Cernișev, *Ekonomika Jugoslavii v 80-e godi; problemî razvitia*, în *Voprosi ekonomiki*, nr. 11, 1989; V. Komarek, *Problemî ekonomiceskogo i soțialnogo razvitia v ĆSSR*, în *Voprosi ekonomiki*, nr. 11, 1989, Marcian Swenciezky, *Factori, tormoziascie ekonomiceskuiu reformu v Polše*, în *Voprosi ekonomiki*, nr. 12, 1988; R. Grinberg, *Inflația v soțialisticeskih stranah: zahonomernosti i osobennosti*, în *Voprosi ekonomiki*, nr. 9, 1989.

purilor defavorizate (ca venituri), una moderată, la o a doua categorie de persoane, stabilizare la persoanele cu un nivel de trai relativ bun, și chiar scădere, în cazul categoriilor cu privilegii nejustificate. Chiar dacă, în pragul încheierii respectivului cincinal, rezultatele imediate nu pot fi considerate concludente, orientarea „social-centristă” efectivă, și nu doar declarativ-teoretică, este în sine un aspect remarcabil.

O serie de nevoi de bază ale omului, multă vreme insuficient satisfăcute în sistemul economiei administrativ-centralizate, au ridicat problema unor mutații în ceea ce privește mijloacele de satisfacere a cerințelor.

Cu diferențe provenite doar din momentul, ritmul sau intensitatea cu care s-au operat reformele, țările răsăritene, dar îndeosebi Iugoslavia, Ungaria și Polonia, au renunțat — unele mai devreme, altele mai târziu — la tendința de a asigura satisfacerea principalelor nevoi ale populației exclusiv prin organizații de stat sau, în general, „prin sistemul socialist” (deci inclusiv cooperatie).

Acceptarea unei asemenea idei s-a reflectat în „concesii” sau derogări tot mai substanțiale de la un anumit mod închistat de gândire.

În aparență nu a fost prea greu de a renunța, spre exemplu, la orientarea lui Hrușciiov ca întreaga circulație de călători din Uniunea Sovietică să se facă exclusiv prin mijloace de transport în comun puse la dispoziție de stat, atunci când au devenit evidente avantajele autoturismului proprietate personală (este drept mai târziu, și la proporții încă mai reduse comparativ cu celelalte țări), mai ales că distribuția sau repartizarea automobilelor revenea tot statului.

De asemenea, statul nu are senzația de a-și știrbi prea mult pîrghiile de control asupra populației acceptînd ca o parte din serviciile prestate acesteia în mod tradițional gratuit ori cu înlesniri să devină servicii cu plată. Substituirea unor servicii gratuite greu accesibile cu servicii plătite dar efectiv disponibile cîștigă teren în țările menționate.

Implicații mai profunde are însă acceptarea ideii de a se crea pe o scară mult mai largă decît anterior cadrul satisfacerii alternative a unor nevoi de bunuri și servicii; ca, paralel cu sistemele de stat și cooperatist existente, oferta să poată veni chiar de la populație ca agent economic, producător și comerciant sau prestator pe cont propriu — ca individ, familie, grup de afaceri sau orice altă organizație de tip asociativ. Canalizarea forțelor, mijloacelor și resurselor populației în sfera economiei este, în fapt, premisă a climatului concurențial, a economiei de piață.

Strîns legat de punerea în valoare a resurselor de inițiativă și creativitate a indivizilor, are loc fenomenul de dezvoltare a economiei secundare ca resursă suplimentară a ofertei de bunuri și servicii pentru populație, îndeosebi atunci cînd/și acolo unde libera inițiativă încă nu a găsit cîmp suficient de afirmare. Este vorba de ocupațiile practicate de oameni în timpul liber, sau mai exact în afara timpului de muncă la întreprinderea sau instituția unde sînt încadrați. În Ungaria, apreciază János Kornai, această a doua ocupație, pe de o parte, contracarează insuficiența mijloacelor bănești în unele cazuri, iar pe de altă parte — reflectă înclinația cetățeanului maghiar de a-și petrece parțial timpul liber prin muncă, procurîndu-și mijloace suplimentare cu care să-și sporească nivelul con-

sumului. Economia secundară este apanajul sectorului particular (și, în parte, a celui cooperatist) și, aproape inevitabil, ea se suprapune în parte cu sfera economiei așa-zis „ascunsă” sau „la negru”, ce concentrează activități aflate la limita (sau chiar în afara) reglementărilor legale; chiar dacă economia aceasta semilegală nu a atins amploarea din unele țări occidentale (unde se apreciază că ar contribui cu ponderi între 20—30% la crearea venitului național), ea este sectorul cu dinamica actuală cea mai pronunțată în Ungaria, iar în U.R.S.S. dă circa 10% din venitul național. Veritabilul avânt al economiei secundare se explică prin multiplele ei avantaje, la care concură capacitatea de adaptare rapidă la schimbările conjuncturale ale mediului economic, cointeresarea reală a lucrătorilor și, nu în ultimul rând, evitarea numeroaselor restricții la care sînt supuse întreprinderile din sectorul public.

Ca sferă de absorbție a unor importante resurse de forță de muncă (unii indivizi abandonează, cu timpul, prima ocupație), de creare a unei importante părți a veniturilor *) (deci de cerere solvabilă), ca destinație a unei fracțiuni considerabile din timpul liber și ca sursă a unei oferte de bunuri și servicii de mare solicitare din partea clientelei, economia secundară prezintă valențe sociale indiscutabile.

Un caz particular de economie secundară în Ungaria, dar în sfera agriculturii, îl constituie gospodăria auxiliară sau „domeniul de la țară” al familiilor domiciliat la oraș; beneficiind de eforturile susținute ale acestor familii, de sprijinul consecvent (de cîteva ani) al oficialităților locale și de tradițiile ungare solide în domeniul producției vegetale și animale, gospodăriile respective nu doar completează autoconsumul alimentar al proprietarilor lor, ci se constituie și în foarte serioși ofertanți la fondul pieței. Situația bună a agriculturii și a producției alimentare din Ungaria se datorează în bună măsură și gospodăriilor auxiliare individuale.

Tot din unghiul în care se intersectează abordarea priorităților sociale cu investigarea mijloacelor și resurselor lor de satisfacere, este interesantă o practică actuală din U.R.S.S. în domeniul locativ. Aflată într-o criză de locuințe mai acută decît în celelalte țări vecine, populația sovietică din Moscova recurge printre altele la construcția de complexe locative pentru tineret cu concursul direct și exclusiv al familiilor tinere interesate: tinerii în cauză sînt scoși pentru 1—2 ani de la locurile de muncă și angajați într-un trust specializat de construcții; calificați în meseriile necesare la acest trust, în anul următor ei își constituie antrepriză proprie și-și construiesc singuri locuințele de care au nevoie. Dincolo de scopul inițial atins în acest mod, experimentul constituie și o formă efec-tivă de integrare socială a tineretului (calificare, venit garantat, stabilitate în muncă, cimentarea legăturilor de familie) ce compensează întreprinderea primei activități.

Cît privește nevoile de locuințe ale populației adulte, politica locativă depinde și de poziția și perspectivele întreprinderii de stat în sistemul economic. În U.R.S.S. întreprinderea de stat rămîne nucleul de

*) Dacă, în general, se face referire la venituri din muncă, nu trebuie omise nici sursele de venituri din capitalul investit în asociații sau societăți pe acțiuni.

bază în atribuirea locuințelor (deși resursele bănești ale populației sînt tot mai mult atrase în domeniu); sistemul este tributar unor priorități discutabile în alocarea fondurilor și-n ierarhizarea titularilor, dar contribuie cu o serie de facilități la rezolvarea solicitărilor: sprijin colectiv în muncă la operațiile de construcție, acordarea de împrumuturi și subsidii, sistem de rate la achitarea proprietății personale, reducerea plafonului de avans, prelungirea perioadelor de creditare, discutarea criteriilor de prioritate în acordarea locuinței (după unele păreri ar trebui ca o locuință din 5 să fie repartizată familiilor tinere, iar una din 10 celor cu mulți copii).

În Ungaria, unde privatizarea întreprinderilor a făcut pași importanți, acțiunea particularilor în domeniul locativ este mult mai prezentă, inclusiv sub forma operațiilor de intermediere a procurării sau schimbului de locuințe. Avînd un pronunțat caracter speculativ, munca misiților răspunde totuși unei nevoi reale de a grăbi contactul cererii cu oferta în acest domeniu. Tot aici ar mai fi de reținut preocupările inedite ale asociațiilor de protecție a intereselor consumatorilor de a se implica în recepția calitativă a lucrărilor de construcție sau de reparație a locuințelor sau instalațiilor aferente acestora (prezența mișcării consumatoriste în sfera comerțului și a unor servicii devenind un aspect obișnuit în Ungaria, Polonia, Iugoslavia sau R.D.G.) și cîștigînd teren în celelalte țări.

Un domeniu important al preocupărilor sociale este cel al veniturilor, în primul rînd cele provenite din retribuție.

Specialiștii sovietici constată în țara lor perpetuarea muncii ieftine (o oră sau o zi de muncă sînt plătite în U.R.S.S. pînă la de 30 de ori mai puțin decît în țări occidentale). De aici — lipsa de cointeresare a lucrătorilor din sectorul de stat, lipsa de preocupare în pregătirea profesională (nu doar a actualelor, ci și a viitoarelor cadre), lipsa de eficiență în utilizarea resurselor de orice fel (respectiv, consum specific mare de energie, materiale, bani, muncă), calitatea slabă a produselor, cu corolarul satisfacerii slabe a nevoilor de consum la intern și al lipsei de competitivitate în afara țării.

Concomitent, în Cehoslovacia și, îndeosebi, în Ungaria, ocuparea practic integrală a forței de muncă și, uneori, chiar deficitul acesteia a obligat la o mai bună evaluare a sa, și implicit la eforturi paralele ale diferitelor sectoare economice de a o atrage și a o păstra (cu efectul fluctuației de cadre, dar în condiții dictate de proprietarul forței de muncă, și nu de utilizatorul ei). Și în Ungaria, dar și în Polonia sau Iugoslavia, s-a produs în timp fuga spre sectorul particular sau cooperatist, mai tentante prin veniturile oferite. Fenomenul a început să se manifeste și în U.R.S.S., deplasarea avînd loc — în cadrul legal existent pînă acum — spre cooperativele de tip nou create ca asociații liber consimțite. Anchete de opinie au relevat însă din partea subiecților (îndeosebi a oamenilor modești ca pregătire și venituri, de vîrstă înaintată sau cu familie numeroasă — deci temători în fața zilei de mîine), o serioasă reticență față de cooperative: nu au încredere în profilul moral al unor întreprinzători; nu-i mulțumește calitatea și diversitatea bunurilor și prestațiilor oferite de cooperative; nu ar dori personal să lucreze în cooperative decît

*) Sursele comentează situația din 1988—1989.

cel mult în subsidiar și mai puțin în mod permanent ; nu consideră (cei mai mulți) că aceste cooperative ar trebui dezvoltate sau generalizate ori că ar contribui, pe ansamblu, la însănătoșirea economiei (apare între altele, obiecția că generează o diferențiere excesivă a veniturilor).

Optica diferită asupra echității sociale influențează politica în domeniul veniturilor, născându-se controverse pe probleme cum ar fi admiterea unui plafon maxim de venit, compatibil cu profilul societății existente ; dacă și cât să fie raportul între venitul maxim și cel minim, între venitul constant și cel variabil ; dacă este cazul a considera un optim al raportului dintre venitul curent și bunurile aflate în proprietatea individului/familiei, ca laturi ale situației materiale și, deci, ale gradului de independență economică. Dacă în U.R.S.S., recentelegi privind proprietatea asupra pământului și situația întreprinderii (ca și actualul program guvernamental din Bulgaria) conturează în perspectivă, ca răspuns la problemele de mai sus, o diferențiere nelimitată a veniturilor, în Ungaria o asemenea diferențiere pronunțată s-a manifestat mai devreme (conform valorilor crescînde ale unui indicator statistic de inegalitate *).

Dacă sectorul de stat este încă cel care, în cele mai multe cazuri, dă tonul în materie de venituri, sectoarele cooperatist și particular, chiar și acolo unde oferă cîștiguri de moment bune, au nevoie din partea statului de un sistem de garanții stabile care să le permită a-și concepe activitatea și într-o optică de perspectivă.

Fără vreo excepție, în țările est-europene trecerea la reforme (în sensul apropierii de economia de piață) a fost urmată de creșteri ale prețurilor, cu procentaje chiar de două și trei cifre, adică în proporții specifice fenomenului de inflație, cu afectarea gravă a puterii de cumpărare a populației. Fără a ne adînci în considerații teoretice despre natura factorilor stimulatori sau inhibitori ai fenomenului ș.a. (care ar depăși cadrul rîndurilor de față), reținem, concluzia specialiștilor că reforma nu a creat prin sine inflație ci doar a transformat-o dintr-o formă într-alta, și anume din inflație mascată în inflație deschisă. Inflația mascată este, de fapt o presiune inflaționistă generată de deficitul de bunuri și servicii de piață, în condiții de aparentă stabilitate a prețurilor, dar de distorsionare în fapt a nivelului și raporturilor de preț efective. Manifestarea efectivă a inflației, deci forma ei deschisă, se produce dimpotrivă în condițiile prezentei pe piață a bunurilor și serviciilor, dar la prețuri ridicate. S-a stabilit, așadar, demult că inflația nu e un fenomen pur monetar — un exces al masei de bani în circulație, ci (și) expresia neacoperirii cu mărfuri și servicii a banilor aflați în sfera circulației (cu sau fără cei economisiți) deci în această ipostază, simptom al unei economii șubrede. S-a mai stabilit, de asemenea, că neremedierea la timp a economiei face inoperante măsurile compensatorii de mărire a salariilor, declanșînd spirala „salarii-prețuri“, specifică inflației galopante.

*) „Măsura inegalității“ e rezultatul raportului între două medii : una a venitului pe o persoană aferentă populației cu venituri peste media generală, iar cealaltă aferentă populației cu venituri sub media generală. Valoarea raportului menționat atingea în Ungaria 1,82 în anul 1982, 1,84 în 1977 și chiar 1,96 în anul 1972.

Fată de cele două forme de inflație menționate, prezente de regulă în combinații diferite, în cursul anului 1989 țările est-europene se încadrau tipologic astfel :

— Iugoslavia, Ungaria și Polonia înregistrau inflație preponderent deschisă ;

— U.R.S.S. și Bulgaria (ca și România) prezentau în principal presiune inflaționistă, deci cu inflație mascată și deficit pe piață ;

— Cehoslovacia și R.D.G. (anterior schimbărilor de regim politic) erau practic lipsite de inflație, dar cu prețul unui pachet de măsuri anterioare aflate la limita epuizării.

În măsura în care țările afectate de inflație și-au propus să protejeze populația de efectele ei nocive, statul a recurs, dacă nu la creșterea salariilor, la compensații pentru sporurile de preț, la diferențierea impozitelor pe venituri (referindu-ne doar la măsurile vizând strict populația), ca și la facilitarea accesului la alte surse de venituri : economia secundară, în cazul Ungariei, activități lucrative individuale în turism sau în afara granițelor țării, în cazul Iugoslaviei ș.a. Esențială s-a dovedit însă a rămâne acțiunea asupra rădăcinilor adânci ale inflației, respectiv politica de redresare a activității economice, într-o concepție coerentă și consecventă a cărei formulă nu se poate încă afirma că ar fi fost găsită și validată în vreuna din țările est-europene.

EMILIAN POPESCU